

gokat használja szemléltetésként, így egyúttal ösztönzi az olvasót tanulmányozásukra is. Ennek megkönnyítésére számos fontos információt közöl közleménye végén.

Befejezésül *Franz Otto Roth* „A XVII. századi történelmi Stájerország” címmel a kutatási kérdésekre, megközelítési módokra hívja fel a figyelmet, miközben a kis térségek kutatás-módszertanába vezeti be az olvasót.

Úgy véljük, a 12 közlemény feltétlenül méltó a magyar hadtörténészek figyelmére. Számos új megközelítéssel, sok új gondolattal találkozhatunk, és ezek bizonyára ösztönzően hathatnak, továbbgondolkodásra ösztönözhetnek, esetleg új kutatásokra indíthatnak. Mindezt elősegíti még az is, hogy ezúttal is csatlakozik valamennyi publikációhoz az eredetileg elhangzott variáns teljes vitaanyaga.

Z. J.

F. KISS ERZSÉBET

AZ 1848—1849-ES MAGYAR MINISZTERIUMOK

A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság és hivaltörténet, 7.

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 650 o.)

— Már megint egy könyv negyvennyolcraól — fanyaloghat az olvasó. — Mit lehet még kutatni ezen a két éven?

És mi újat lehet még róla leírni?

E korszak kutatói, kimondva vagy kimondatlanul, bizonyára többször szembekerültek már e kérdéssel az olvasók egy részétől. E monográfia láttán (nem olvastán) az olvasók ezen része ismét fel fogja tenni e kérdést. Holott ez a mű is azt bizonyítja, hogy 1848—1849 kutatásában még mindig rengeteg a megoldatlan kérdés, az ismeretlen, félig, vagy rosszul ismert terület (a „fehér folt” kifejezést hagyjuk meg az újabb korok kutatóinak).

F. Kiss Erzsébet, az Országos Levéltár munkatársa ugyanis e kötetben nem kevesebbre vállalkozott, mint az 1848—1849-es magyar államszervezet csúciszerveinek bemutatására, a minisztériumok működésének leírására. Ezen belül a kötet szinte részletekig menően pontos és aprólékos képet rajzol az egyes minisztériumok ügyviteléről, feladataik köréről, a hatásköri átfedések okozta problémákról és az ezek kiküszöbölésére tett kísérletekről. Az egyes minisztériumok és az egész kormányzati rendszer esetében felvázolja azok XVIII—XIX. századi előzményeit, az örökség okozta funkcionális zavarokat is beleértve. A kötet közel egynegyede pedig az 1848—1849-es magyar minisztériumok legfontosabb hivatalnokainak névsorát, életrajzi adatait és 1848—1849-es működésük és hivatali előrehaladásuk legfontosabb tudnivalóit tartalmazza, betűrendes sorrendben. A több mint 300 tételből álló bibliográfia és forrásismertetés pedig 1848—1849 hivaltörténetének eddig legteljesebb könyvészeti és levéltári „katalógusát” foglalja magában.

A hivatal- és kormányzattörténet valószínűleg egyike a legszélesebb körű történeti tájékozottságot igénylő ágaknak. A szerzőnek tisztában kell lennie a politikai történet fő vonalaival, értenie kell a közjoghoz, pénzügyi és közigazgatási kérdésekhez, hadtörténelemhez, kulturális és egyházi kérdésekhez. Természetes tehát, hogy a szerző nem mélyedhetett el minden egyes kérdéskörben a részletek teljes feltárásiáig, de a kötet így is igen egyenletes színvonalat képvisel, nagyobb elvétésekre ritkán talál, bizonyos fejezetek kidolgozása pedig a legjobb történetírói kvalitásokról árulkodik. E szempontból különösen a belügyminisztérium és a pénzügyminisztérium működéséről szóló fejezeteket kell kiemelnünk.

Az első fejezet az felelős kormányról szóló 1848-as törvény előzményeit, létrejöttét és tartalmát elemzi. Ezen belül az első alfejezet az 1848 előtti kormányzati rendszer szerkezetét és működését ismerteti. A második, eszmétörténeti jellegű alfejezet a felelős kormányzás törvénybe iktatásának előzményeiről szól, bemutatva azt a szivós és némi jogi csúrés-csavarástól sem mentes küzdelmet, amelyet a magyar reformellenzék tagjai azért folytattak, hogy Magyarország polgári átalakulása törvényes úton, a jogfolytonosság fenntartásával menjen végbe. Ismerteti a reformellenzék legfontosabb célkitűzéseit, s röviden ugyan, de kitér a centralisták és a Kossuth vezette szárny közötti nézetkülönbségekre is. A harmadik, eseménytörténeti jellegű alfejezet a felelős kormány törvénybe iktatását ismerteti, Kossuth 1848. március 3-i felirati beszédétől az 1848. III. törvénycikik elfogadásáig. A szerző utal arra is, hogy itt nem csak a magyar reformellenzék és a bécsi udvar közötti nézetel-

térésekről volt szó, hanem a létrejött, felemásan polgári jellegű osztrák kormányzat is fenn tartotta a Magyarország alárendelt helyzetére vonatkozó nézeteit és igényeit. Az alfejezet főleg Károlyi Árpád és Spira György kutatási eredményeire épül, s a szerző már nem hasznosította Urbán Aladár újabb tanulmányait és Batthyány-monográfiáját, Gergely András István nádor pályafutását elemző esszéjét és az 1848-as magyar polgári államrendszerről szóló tanulmányát. A bibliográfiából azonban kitűnik, hogy a szerző csak az 1880-ig megjelent munkákat használta; valószínűleg ekkor került nyomdába a kézirat. A szemrehányás tehát nem a szerzőt, hanem a kiadót illeti, amely a tőle (sajnos) megszokott boszorkányos lassúsággal adta ki ezt a kéziratot (is).

Külön alfejezet elemzi magát az 1848:III. törvénycíkket. Az alfejezet meglehetősen kritikus álláspontot fogalmaz meg a törvényekkel kapcsolatban, s mintha a szerző itt azon nézet felé hajlana, hogy ez a törvények rögtönzés eredményeként jött létre. Így pl. a 3. §-sal kapcsolatban megállapítja, hogy az vétett a felelősség eszméje ellen, hiszen ha bármelyik Pesten székülő miniszter ellenjegyezhet egy királyi intézkedést, s nem csak az illetékes miniszter, elvész a felelősség. Holott éppen ez a rugalmas fogalmazás tette lehetővé 1848 augusztus-szeptemberében azt, hogy Mészárossal együtt ne kelljen az egész hadügyi adminisztrációt leköltöztetni a verbászi táborba, hanem Szemere és Batthyány intézkedhesse nek hadügyi kérdésekben is. A felelősség pedig egyáltalán nem veszett el, hiszen a 4. § kimondta, hogy a minisztérium minden tagja „mindennemű hivatalos eljárásért felelős”. (30—31. o.) A szerző azonban az általa kiemelt hiányosságok és pontatlanságok ellenére is úgy véli, hogy az 1848:III. törvények jobban megfeleltek a polgári parlamentáris kormányzat követelményeinek, mint pl. az osztrák minisztérium létrejöttét lehetővé tevő 1848. márciusi-áprilisi osztrák alkotmány.

A második fejezet a Batthyány-kormány működését tárgyalja 1848. április 11-től szeptember 11-ig, valójában október 3-ig, Batthyány második, immár végleges lemondásáig. Az első alfejezet a Batthyány-kormány megalakulását elemzi, ismertetve a különböző személyek bekerülése körüli csatározásokat. Kissé pontatlannak hat az a megfogalmazás, hogy „nem volt túlságosan népszerű a kormány tagjainak névsorában a két arisztokrata: Széchenyi és Esterházy Pál”; hiszen Batthyány és Eötvös is arisztokraták voltak. Ez az alfejezet ismerteti a miniszterek eskütételét (a minisztérium ugyanis nem egyszerre tette le az esküt) és a miniszteri fizetések összegét is. A második alfejezet a minisztérium működésének kezdeti időszakát tárgyalja, azon néhány hét történetét, amíg a minisztérium megkezdte működését, a régi kormányzervek pedig beszüntették azt. Kissé túlzónak tűnik viszont az a meg-

állapítás, hogy „a régi kormányzervek és a nemesi országgyűlés szülötte, az új minisztérium egy oldalon álltak a pesti forradalmi tömeggel szemben”. Igaz, maga a szerző is kiemeli, hogy nem teljesen ugyanazt értették a közcsend megóvásán (50. o.).

A harmadik alfejezet a nádori méltóság és a minisztérium viszonyát taglalja. Ismerteti a nádori méltóságra vonatkozó törvénycikkeket és a nádor alárendeltségébe tartozó hivatalokat. A negyedik alfejezet Batthyány miniszterelnöki hivatalának összetételét és működését vázolja, kiemelve, hogy az jelentős mértékben összefonódott a hadügyi igazgatással. Az ötödik alfejezet az osztrák kormány augusztus 31-i emlékiratát és ennek következményeit ismerteti. Kiemeli, hogy az osztrák kormány és az udvar politikai törekvései között nem volt teljes az összhang, s az osztrák minisztérium komolyan aggódott Jellačić támadása és az ezáltal okozott bonyodalmak miatt. Az utolsó alfejezet a kormány lemondásának körülményeivel foglalkozik. Kitér a nádor külön törekvéseire és Szemere, majd Kossuth le nem mondására is. Nem egészen pontos viszont az a megfogalmazás, hogy Mészáros egészen 1849. április 15-ig nem mondott le, hiszen 1848 október utáni Mészáros legalább féltucatnyor benyújtotta lemondását, különböző vélt és valószínűségekre való hivatkozással, de Kossuthnak mindig sikerült őt megtartania a hadügy-minisztérium élén.

A harmadik fejezet az Országos Honvédelmi Bizottmány működését ismerteti 1848. szeptember 21-től, megalakulásától, ill. október 8-tól, tényleges hatalomátvételétől 1849. április 19-ig, megszűnéséig. Az első alfejezet Batthyány ügyvezető miniszterelnökségének, ill. a Bizottmány létrejöttének és hatalomátvételének közel egy hónapját tárgyalja, jórészt Károlyi Árpád műve alapján. Ismerteti Batthyány második kormányalakítási kísérletét és ennek akadályait, Récey Ádám és Vay Miklós miniszterelnökségének tervét, az október 3-i királyi leirat létrejöttét és hatását. Az ezáltal keltett felháborodás és a felelős kormányzat szükségére vezetett végül oda, hogy 1848. október 8-án az országgyűlés az OHB-ra ruházta az ország további kormányzatát. Az alfejezetbe két apróbb tévedés csúszott. F. Kiss Erzsébet hivatkozik Batthyány október 15-i levelére, mint Szemeréhez írott, holott az ex-miniszterelnök ezt Bezerédj Istvánhoz írta, s Szemere könyvecskéjében is csak úgy szerepel, mint amit Batthyány egy barátjához írt. (79. o. 22. jegyzet.) A 84. o. 45. jegyzetében pedig azt olvashatjuk, hogy Récey bűnvádi eljárás alá helyezésével az országgyűlés mintegy elismerte, hogy az miniszterként ellenjegyezte a királyi rendeletet. Holott az országgyűlési határozat szerint Récey-t mint a miniszteri hatalom bitorlóját vonták felelőségre, s csupán hozzátette azt, hogy az 1848: III. törvények 32. §-a még miniszter felelősségrevonását is le-

hetővé teszi, ha az a fennálló törvényeket, az ország függetlenségét, az alkotmányt, vagy az egyéni szabadságokat sértő rendeletet írt alá, vagy ilyet tett. A második alfejezet ismerteti a Bizottmány tényleges működését, felelősségének kérdését, hatáskörét, illetékességét és szervezetét. Az OHB ugyanis lényegében testületi felelősséggel bíró kormány volt, amely azonban csak magukat a minisztereket és a miniszterelnöki irodát helyettesítette, hiszen a folyó ügyeket továbbra is főleg az egyes minisztériummá való átszervezést. Bizonyos minisztériumok feladatait ugyanis többen is intézték (had- és belügyi), némelyik minisztérium ügyeit pedig továbbra is államtitkárok irányították (kultusz- és vallásügy). Kossuth, mint elnök, ellátott nemcsak miniszterelnöki, hanem belügyi és hadügyi „elnöki” funkciókat is, amit a belügyminisztérium tudomásul vett, a hadügyminiszter, Mészáros Lázár viszont nem. Az átszervezés bizonyos hadügyi célzatossággal történt, teljes joggal, hiszen az ország fő gondja a forradalom vívmányainak fegyveres védelme volt. Az ország külpolitikai elszigetelődését mutatta, hogy a külügyminiszteri szintű feladatok önálló ellátását nem tartották szükségesnek; a külügyminisztérium lényegében a diplomáciai levelezést lebonyolító Kossuthból, és az ország külföldi megbízottaiból (Szalay, Teleki, Pulszky stb.) állt. Fontos megállapítás, hogy 1848. december 7-ig a törvényesség látszatának fenntartása érdekében ragaszkodtak a dinasztikus legitimitációhoz („a király és a haza nevében”). E formula elhagyása a kinevezésekből a szerző szellemes megállapítása szerint „felért egy függetlenségi nyilatkozattal”. (93—94. o.) E dinasztikus legitimitációra viszont nem csak „az országgyűlés és a politizáló réteg túlnyomóan köznemesi, politikailag óvatossággal” miatt volt szükség; legalább ekkora súllyal esett latba a tisztikar egy részének dinasztikus-monarchikus hangulata is. Az utolsó alfejezet az OHB Debrecenbe távozásának körülményeit vázolja s röviden szól a Windisch-Grätz alatt létrejött polgári közigazgatásról is.

A negyedik fejezet Kossuth kormányzóelnökségének és a Szemere-kormány működésének történetét tárgyalja. Az első alfejezet három esemény kapcsán ismerteti a kormányalakításhoz vezető folyamatot, ezek: az olmtüzi (egyébként be nem vezetett) alkotmány kiadása, a Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátása és az OHB megszűnése. F. Kiss Erzsébet úgy értékeli, hogy a törvényhozó hatalom a függetlenség kimondása után nagyobb hatáskörhöz jutott, hiszen felségjogokat is gyakorolt,

s maga dönthetett az ország kormányzati formájáról. A szerző „köztársasági jellegű deklarációnak” minősíti a függetlenség kimondását; ez azonban véleményünk szerint nem állja meg a helyét. Hiszen Kossuth és a kormány 1849 július végén többször is hangsúlyozták, hogy az országgyűlés április 14-én nem döntött az államformáról, hanem nyitva hagyta ezt a kérdést. S hogy a kortársak sem így fogták fel a dolgot, azt jól mutatja, hogy Szemere május 2-i republikánus hangvételű programbeszéde milyen óriási megrökönyödést keltett. Ha köztársasági jellegű deklarációnak tartották volna a függetlenség kimondását, Szemere beszédét csak értelmező jellegű, s nem merőben új bejelentésként értékelték volna.

A detronizáció és a függetlenség kimondása körüli viták ma sem érték el nyugvópontjukat. A Szerző úgy értékeli, hogy a függetlenség kimondásának kül- és belpolitikai feltételei még nem értek meg, és végül is a Függetlenségi Nyilatkozat elvette mind a békepárt, mind a hadsereg ingadozó vezetőinek kedvét az alkudozástól. Emellett viszont furcsán hat arról olvasni, hogy a békepárt és egyes katonai vezetők „megkísérelték az együttműködést Kossuth tervei ellenében, de végül is nem tudták összehangolni elképzeléseiket”.

A következő alfejezet a kormányformával, a kormányzó és a minisztérium viszonyával, a minisztérium hatáskörével és illetékességével foglalkozik. Jóllehet, a Szemere-kormány a magyar történelem egyik legjobban dokumentált minisztériuma (a miniszterek közül a kivézet Csány és Aulich kivételével mindegyik hagyott hátra emlékiratokat vagy részletes haditörvénytörvénykezési vallomást), máig is rejtetes a vitás kérdés a kormány megalakulásával, Szemere republikai irányú programbeszédével, a minisztérium és Kossuth viszonyával kapcsolatban. F. Kiss Erzsébet részletesen tárgyalja ezeket a kérdéseket. Ugyanakkor nem utal arra, hogy Kossuth először csak a belügyminiszteri tárcát szánta Szemerének, a miniszterelnöki méltóságról előzetesen szó sem volt közöttük. Kossuth és Szemere nézeteltérésére a kormányzó és a minisztériumi hatásköröket illetően Kemény Zsigmond emlékiratai alapján utal, holott az Országos Levéltárban (H 11. Szemere Bertalan miniszteri iratai) megtalálható Szemere eredeti tervezete „Az országgyűlésről, a kormányzóról, a miniszterekről”. Újabb alfejezet tárgyalja a második minisztérium megalakulását, a debreceni hetek történetét és a hivatalnokok igazolási eljárását. Ugyancsak önálló alfejezetek foglalkoznak a kormány fővárosi, szegedi és aradi működésével, Görgei diktatúrájával. Ezekben az alfejezetekben a legerősebb az eseménytörténeti jelleg, s viszonylag sok a téves, vagy vitatható megállapítás. Így pl. Görgei nem május 28-án, hanem június 1-jén vagy 2-án érkezett csak Debrecenbe (június 1-jén még Buda alatt írt alá egy litografált rendeletet, Kemény Zsig-

mond és Hunfalvy Pál emlékirata, ill. naplója a június 1-jei időpontot valószínűsíti, a Közlöny június 7-i számában megjelent körrendelet szerint Görgei június 2-án vette át a minisztérium irányítását). (119. o.) Szemere május 16-án nem hozott olyan intézkedéseket, amelyek a miniszteri felelősséggel összhangban állanak, csupán javasolt Kossuthnak ilyen intézkedéseket. Görgei és Kossuth viszonyáról, véleményem szerint, nem érdemes Jósika és Szemere erősen elfogult emlékezéseire hagyatkozni, hiszen 1849 áprilisában egyikük sem volt ott a táborban; Ludvig János és Vukovics szemtanúi emlékezései szerint Görgei és tisztikara nagy tisztelettel nyilatkozott Kossuthról. Görgei igenis elismerte a Függetlenségi Nyilatkozatot, hiszen mi mással lehetne magyarázni április 29-i komáromi kiáltványát, vagy a Pest bombázása után Kossuth-hoz írott levelét? Klapka július 4-én nem küldte, hanem személyesen vitte Pestre Görgei azon üzenetét, hogy leteszi a hadügyministerséget és megtartja a főszereget vezérletét. F. Kiss Erzsébet szerint Görgei ugyan engedelmességet fogadott ekkor a kormánynak, „de ez nem bizonyult tartósnak”. A kitétel nem állja meg a helyét, hiszen Görgei ezután a július 5-i minisztertanács határozatainak megfelelően működött. Bayer ezredesét pedig nem „szakszerű intézkedés céljából” rendelte maga mellé Kossuth, hanem egyszerűen el akarta őt távolítani Görgei közeléből, mivel határozottan ellenezte a szegedi koncentrációt. (126—127. o.) Csány július 9-i levelét Vukovics emlékiratai alapján ismerteti a szerző, holott az eredetét már Barta István közölte a Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai c. kötetben. (128. o.)

Erősen vitatható a végnapok tárgyalása, hiszen F. Kiss Erzsébet itt jórészt Szemere Görgei- és Kossuth-jellemrajzára támaszkodik. Talán hasznosabb lett volna ez esetben arra a vitára támaszkodni, amelyet Szemere, Batthyány Kázmér, Vukovics és Horváth Mihály folytatott 1850-ben a Kölnische Zeitung hasábjain, s amelyet magyar fordításban Görgey István tett közzé 1848 és 1849-ből c. munkájának III. kötetében.

Nem tekinthető bizonyítottnak az, hogy Kossuth augusztus 10-én sikertelenül próbálta meg eltéríteni Görgeit a fegyverletétel szándékától; a tábornok ezt csak lehetőségként említette arra az esetre, ha a temesvári csata osztrák győzelemmel végződne. Szintén téves az a megállapítás, hogy Aulich hadügyminiszter nem tudott a kormány lemondásáról, hiszen Csányval és Vukovicsal együtt levélben jelentette be Kossuthnak, hogy leteszi miniszteri hivatalukat. Igenesnek kétes hitelű Szemere azon állítása, hogy nem volt jelen Csányval a lemondás megbeszélésén; Vukovics, Horváth Mihály és Jókai visszaemlékezései ennek az ellenkezőjét valószínűsítik. Szintén kétes hitelű az az adat, hogy Kossuth augusztus 12-én tudott volna arról, hogy előző este a haditaná-

cson Görgei a feltétel nélküli fegyverletételt javasolta. F. Kiss Erzsébet itt a Kossuth Lajos összes munkái XV. kötetére hivatkozik, Barta István magyarász szövege pedig Hajnal István munkáján (A Kossuth-emigráció Törökországban I.) alapul. Hajnal csupán egy Nagy-Sándor József által láttamozott útlevél alapján valószínűsítette ezt a tényt. Beniczky Lajos emlékirataiból azonban tudjuk, hogy az orosz táborból visszafelé jövet találkoztak az Aradról távozó Kossuthtal, s közölték vele Rüdiger választát arról, hogy az orosz hadsereg csak feltétel nélküli fegyverletételt hajlandó elfogadni. Kossuth tehát ezért utalt augusztus 12-i levelében a fegyverletételre. (135—136. o.)

Az alfejezettel kapcsolatban némi hiányérzetet kelt az, hogy a szerző nem foglalkozik Szemere és Batthyány Kázmér „kormány-szintű” működésével; a miniszterelnök és a külügyminiszter ugyanis nem mondtak le, s továbbra is miniszterként intézkedtek, egészen augusztus 24-ig.

Az V. fejezet a minisztérium alkalmazottai-val és ügyvitelével foglalkozik. Tárgyalja a volt kormányzói hivatalnokok átvételét, a nyugdíjrendszert, az álláshalmazt és az összeférhetetlenség problémáját, a fizetések nagyságát és az alkalmazottak számát. A fizetések-nél jegyzet igazít el a korabeli megélhetési költségekkel kapcsolatban. F. Kiss Erzsébet szerint a kormány magas fizetéssel honorálta a kiemelkedő szakmai képességű hivatalnokokat, ill. azokat, akik politikai hűségükről tanúbizonyságot tettek. Méltányolták a hosszú szolgálati időt is. Az alkalmazásnál kitűzött, de nem eléggé figyelembe vett szempont volt a nemzetiségek bevonása az államigazgatásba. Így pl. nem került sor az egyes minisztériumokban a tervezett nemzetiségi szekciók felállítására.

Újabb fejezet tárgyalja az erdélyi államigazgatási és igazságszolgáltatási szervek 1848—1849-es működését, a magyar kormány területi illetékességét. A fejezetből kitűnik, hogy az erdélyi közigazgatási rendszer meg-, ill. újjászervezése mindvégig nem valósult meg, s Erdélyt nem sikerült kellő mértékben beilleszteni az új államigazgatási rendbe. Ez egyrészt a politikai és hadi eseményekkel, másrészt a volt kormányzók szívós ellenállásával magyarázható. Ebben a fejezetben foglalkozik a szerző a horvát, szlavón és dalmát részek helyzetével is.

A VII—XIV. fejezetek tárgyalják az egyes minisztériumok működését. A fejezetek felépítése hasonló. Az első fejezet általában a minisztérium hatáskörét, illetékességi körét, személyzetét és költségvetését tárgyalja. Külön alfejezetek tárgyalják az egyes minisztériumok működésével összefüggő szervezeteket, így a belügyminisztériumnál az Országos Rendőri és Postaosztályt, a pénzügyminisztériumnál a Királyi Jogügyigazgatóságot. Ugyanígy

külön alfejezetek foglalkoznak az egyes minisztériumok illetékességi körébe tartozó részterületekkel. Az igazságügyminisztériumnál tehát külön szól a szerző a felsőbbíróságok 1849 május-júniusi felszámolásáról és újjászervezéséről; a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium kapcsán pedig igen jó összefoglalást ad az 1848—1849-es kereskedelmi- és vámügyekről, a postaügyről és az egészségügyről. Szerkesztési és célszerűségi okok miatt ez utóbbi helyen foglalkozik a katonai egészségügy problémáival is. Az időrendiség követelményének eleget téve a szerző elkülönítve tárgyalja a különböző minisztériumok különböző korszakait, általában a miniszterek személyéhez köti egy-egy időszakot, kitérve a legfontosabb átszervezésekre, a minisztérium személyzetének mozgására is.

E folyóirat olvasót talán leginkább a hadügyminisztérium működéséről írottak érdekeltetik, bár a többi fejezet is igen gazdag hadtörténeti vonatkozásokban. A 48-as minisztériumok anyagából talán a hadügyé a leggazdagabb és a legnagyobb; feldolgozása tehát óriási erőfeszítést igényel. F. Kiss Erzsébet munkája jó kiindulás lehet a hadügyminisztérium működésének feldolgozására. A szerző kitért a hadügy legfontosabb problémáira, noha érdeklődése elsősorban hivataltörténeti, s nem hadtörténeti jellegű. Ebből következik talán a viszonylag nagy számú elvétel. Így pl. az a megállapítás, hogy az állandó hadsereg felállításának éve 1715, noha állandó hadsereg már addig is létezett; a VIII. tc. csupán azt a célt szolgálta, hogy Magyarország hivatalosan is részt vállaljon annak költségeiből (312. o.). Nem elég szabatos az a megállapítás, hogy 1848 előtt „nálunk olasz, osztrák egységek táboroztak, a magyar csapatok pedig a birodalom más részeiben örködték a Habsburguralom épsége felett”. Magyarországon is állomásoztak magyarországi sorozású és magyar legénységű ezredek, ill. zászlóaljok, de a többséget valóban az idegen ajkúak (köztük csehek, lengyelek is) alkották (314. o.). Túlzottan kritikusan tűnik a szerző megállapítása az 1848. június 15-i királyi rendelet után eléllt helyzettel kapcsolatban. A bécsi hadügyminisztérium beleszólási jogát ugyanis erősen korlátozta az a tény, hogy az ország fegyveres erejének nagyobb része, a nemzetőrség, ill. a nemzetőrségnek álcázott honvédség tisztikarának kinevezésébe gyakorlatilag nem szólhatott bele. Erős túlzás az is, hogy Mészáros megbüntette a „parancs ellenére hazatért magyar katonákat”. A hadügyminiszter csupán megrotta a Lenkey János vezette huszárszázadot, s aztán gyors ütemben leküldte őket a déli hadszíntérre. Lenkeyék engedély nélküli hazatérése csak akadályozhatta a magyar katonaság hazavezénylésének éppen hogy megkezdődött folyamatát; Mészáros mást akkor sem nagyon tehetett volna velük, ha szívből örül hazatérésüknek. (323—324. o.)

Téves az a — Jósika Miklós emlékirata alapján tett — megállapítás is, hogy Batthyánn kívül senki sem ismerte Mészárost. Széchenyinek ismernie kellett, hiszen Mészáros az MTA tagja volt. (326. o.) A 343. oldalon említett „hadi múmозgalmak” jelentése nem hadgyakorlatok, hanem hadmozdulatok. Csermelyi Lajos tábornoki százados azért nem jelent meg Debrecenben, mert december közepén Mészárossal együtt a felső-tiszai táborba ment, s ott is maradt mint tábornoki tiszt (355. o.). Nem egészen szabatos az a megfogalmazás, hogy „Kossuthnak a hadügyminiszter feje felett a parancsnokokhoz intézett rendeletei csorbították a magyar hadügyminiszter tekintélyét” (362. o.). Kossuth ilyen jellegű utasításokat 1848 december végéig küldözgetett (egy ilyen utasítás következménye volt Perczel móri veresége is), utána azonban, nem utolsósorban Mészáros fellépése következtében, tartózkodott a taktikai részletességű utasítások kiadásától; jöllehet, stratégiai ötleteivel a későbbiekben is szívesen bombázta a hadvezéreket. Nem tekinthető bizonyítottnak Szemere azon állítása, hogy azt a feltételt tette volna a miniszterelnöki szék elfoglalásában, hogy Görgei vagy fővezér, vagy hadügyminiszter legyen. Erre a szabadságharc alatt keletkezett iratanyagban egyetlen jel sem mutat (363. o.). Kossuth május 4-én még valóban nem kapta meg Görgei válaszát arról, hogy elfogadjá-e a hadügyminiszteri posztot, de másnap már megérkezett Görgei május 1-i levele, amelyben késznek mutatkozott a hadügyministerség elvállalására. Görgeit egyébként nem tábornokai helyettesítették, hiszen a júniusban helyettesítését ellátó Szabó Imre csak ezredes volt (364. o.). A katonai kinevezések jogával kapcsolatban a szerző úgy véli, hogy 1849 májusától a hadügyminisztérium egyre szélesebb hatáskörhöz jutott a kormányzóval szemben. Holott a törzstiszti és tábornoki kinevezések körüli jogkör mindvégig érintetlen maradt; a hadügyminisztérium jogkörét a főtiszti kinevezésekben a május 2-i és a június 2-i rendeletek egyformán szabályozták, csupán a Görgei távollétében hozott május 20-i határozatokban adott a minisztertanács némi engedelményt az egyes seregparancsnokoknak (366—367. o.). Nem bizonyítható az az állítás sem, hogy Kossuth június 18-án úgy állapodott volna meg Bemmel, miszerint az csak neki tartozik engedelmisséggel, a hadügyminisztériumnak nem. Annál is inkább, mivel Bem addig is, azután is legfeljebb tanácsokat volt hajlandó elfogadni mind Kossuthtól, mind a hadügyminisztériumtól (366. o., 223. jegyzet).

A szerző igen jól igazodott el a hadügyminisztérium különböző átszervezéseinek útvesztőjében. Feladata korántsem volt egyszerű, hiszen a nemzetőrség és a honvédség irányítását előbb, tárcaszintű feladatként, maga Batthyány Lajos, majd az általa létrehozott Országos Nemzetőri Haditanács látta el. En-

nek beolvasása és a főhadparancsnokságok felszámolása növelte a hadügyminisztérium hatáskörét, de feladatait is. Kár, hogy a szerző nem utalt az Országos Főhadparancsnokság működésének 1849-es felújítására, Kiss Ernő vezetésével. Az iratokkal kapcsolatban pedig elkerülte a figyelmet az a tény, hogy a hadügyminisztérium tényleges elnöki osztályának, a tábornoki osztálynak iratai nincsenek a közös sorozatban; fogalmazványaik többsége valószínűleg megsemmisült, ha egyáltalán voltak ilyenek. A jelenleg rendelkezésinkre álló eredeti tisztázatok alapján úgy tűnik, hogy ennek az osztálynak az iratanyaga kb. 3—4000 iktatószámot tartalmazott. Ez az osztály intézte a hadműveletek tényleges irányítását, ez az osztály nyilvánított véleményt különböző katonapolitikai ügyekben, ide futottak be a hadijelentések. Iratanyagának feltárása azért is nehéz, mert nemcsak B betűvel, hanem néha E-vel is jelölték kiadványait.

Az ismertetés elején már szoltam a felhasznált irodalom és levéltári forrásanyag gazdagságáról. A szerző figyelmét azonban elkerülte néhány, főleg hadtörténeti jellegű feldolgozás, forráskiadvány, ill. levéltári forrásanyag. Így érdemes lett volna felhasználni az Országos Levéltár 1526 utáni gyűjteményéből Klapka György, Henryk Dembiński, Józef Wysocki, Vetter Antal iratait, a Katonai iratokat, a családi levéltárak közül pedig a Görgey-család iratait. Az OSZK anyagából kétségtől jól hasznosítható volna Dudás Ödön gyűjteményét a magyar hadsereg tisztikaráról (Fol. Hung. 1368.); itt található pl. Waldberg Károly emlékezése. A forrásközlések közül figyelmet érdemelt volna Görgey István háromkötetes munkája (1848 és 1849-ből), különösen a II—III. kötet, amelyekben Görgei hadügyminisztériumi működéséről, ill. a végnapokról található jól hasznosítható adatok. Hunfály Pál naplója csak a közelmúltban jelent ugyan meg, de már a múlt században közlésre kerültek belőle részletek a *Budapesti Szemle* 1883. és 1888. évfolyamában. Steier Lajos okmányközlései közül figyelmet érdemelték volna a Beniczky Lajos emlékezéseit és a tót kérdés irományait közzétéve kötetek. Érthetetlen, hogy Steier négykötetes munkájából (A szabadságharc revidált története), csupán az első és a III—IV.-et használta; a II. kötet, „Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei” kimaradt a felhasznált irodalomból. Nem használta a helyettes hadügyminiszter, Klapka emlékezéseit sem, az újabb forrásközlések közül pedig Katona Tamás kötetét az aradi vértanúkról (Aulich és Kiss Ernő vallomása), ill. Böhm Jakab iratközlését (Kiadatlan Kossuth iratok 1848—1849-ből, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1962). Ezek az anyagok persze nem változtatták volna meg érdemben a kötet tartalmát, de több pontatlanságot elkerülhetővé tettek volna.

A kötet jegyzetanyaga szintén imponálón

gazdag. Néhány irat mellől azonban elmaradt a megjelenés helye. Így pl. V. Waldapfel Eszter leveletárában megjelentek a következő oldal- és jegyzetszám alatt található iratok: 43/3., 44/8., 172/25. A Kossuth Lajos összes munkáira történő utalás hiányzik a következők mellől: 117/55—57., 119/67., 131/116., 155/47., 179/52., 287/96., 307/154., 362/200., 413/51., 430/125., 475/58. A 325/38. és a 339/106. jegyzetben hivatkozott Görgei-levelek megjelentek Steier Lajos „Görgey és Kossuth” c. munkájában. A 220/30. jegyzetben hivatkozott Kossuth levelet Böhm Jakab tette közzé említett forrásközlésében.

A 120/74. jegyzetben hivatkozott levelet Szemere nem a nemzetgyűléshez, hanem Kossuthhoz intézte. A 132/125. jegyzetben hivatkozott, Bónis Samutól származó július 25-ei jelentés Görgei és az oroszok tárgyalásairól a KLÖM XV. kötetében német fordításban jelent meg. A magyar eredeti az OL-ban található (Kossuth Miscellanea 117.). A 224/57. jegyzetben említett levélben Szemere nem azt írta Kossuthnak, hogy Freiheitsbothe-t küldött Görgei táborába, hanem kérte Kossuthot, hogy a Közlöny mellett azt is küldjön Görgeihez. A 239. oldalon bosszantó nyomdahiba folytán négy sor kimaradt, négy pedig kétszer szerepel. A 363/203. jegyzetben említett levéltári hivatkozás (Kossuth Miscellanea 13.) alatt nem Görgei—Mészáros levélváltás található, csupán Mészáros Görgeihez intézett 9307/A iktatószámú levele. A 368/232. jegyzetben Szemere alapján idézett, Aulichtól származó haditörvénytörvényeségi vallomásrészlet kétes hitelű. A 424/100. jegyzetben hivatkozott levelet Szemere nem ismeretlen személynek írta, hanem Csengery Antalnak.

A kötet másik nagyobb egységét az a névtár alkotja, amely az 1848—1849-es magyar minisztériumok ügyintéző hivatalnokainak rövid életrajzeit közli, csaknem 140 oldalon. Ennek az adattárnak az értéke felbecsülhetetlen egy majdani, hihetőleg teljes 1848—1849-es életrajzi lexikon elkészítése szempontjából. Bona Gábor két kötetén kívül az eddig megjelent ilyen jellegű életrajzi adattárak közül ez öleli fel a legnagyobb számot a nagy év szereplői közül. A honvédtiszt életrajzokban előforduló hiányosságokat és hibákat Bona Gábor két könyve alapján könnyen korrigálni lehet; a többiekre vonatkozó, levéltári adatokon alapuló rövid pályaképek pedig a korszak minden kutatója számára komoly segítséget jelentenek. Ha az így rendelkezésre álló anyag kiegészül a kormánybiztosok, képviselők, írók, publicisták, megyei politikusok és tisztviselők életrajzi adataival, az említett lexikon adatbázisa együtt lesz. Ehhez komoly segítséget jelentenek olyan munkák, mint Kozma György kéziratban maradt 48-as lexikona, Szinnyei lexikona, Szócs Sebestyén kisonogramfája a kormánybiztosi intézmény kialakulásáról, a Lukács Lajos által nemrég publikált névtár az

olaszországi magyar légióról vagy Bölöny József készülő anyaggyűjtése a magyar parlamenti képviselőkről.

Ugyanakkor csak sajnálni lehet, hogy a névtár nem tölti be a névmutató szerepét, ez ugyanis csökkenti a kötet használhatóságát. Sajnálatos módon kimaradtak olyan személyek, mint a két helyettes hadügyminiszter, Klapka György és Kiss Ernő, vagy az OHB második embere, Nyáry Pál, ill. a szintén OHB-tag Jósika Miklós és Sembery (Zsembery) Imre. Az adatok néhol hiányosak. Így pl. Athanacković Platóról határozottan tudjuk, hogy átállt a szerb felkelőkhöz. Bérczy Károly 1849 július elején vidékre távozott, s nem tért vissza többé a kormány éppen aktuális székhelyére. Bikkesy (Heinbrucher) Alajos 1849 elején diplomáciai küldetéssel külföldre utazott. Bónis Samu 1848 őszén kormánybiztosként a dunántúli, ill. feldunai táborban tartózkodott. Csuha Antalnál érdemes megjegyezni, hogy tábornok lett. Fogarassy János nyelvész és az MTA tagja volt. Gál Sándor a szabadságharc végén szintén tábornok volt. A Garay János életrajzában említett Klapka-tábor és az I. hadtest ugyanazt jelöli. Gelich Rikhard valóban honvédtábornok lett, de csak az 1867 utáni honvédségben. 1849-ben csak őrnagy volt. Görgei nem július 14-ig, hanem csak 5-ig volt hadügyminiszter. Nem volt „több ízben” a honvédség fővezére,

csak 1849 áprilisától június végéig. Nemeskéri Kiss Miklós 1849-ben szintén diplomáciai megbízást kapott. Mednyánszky Cézár nem Windisch-Grätz betörésétől (dec. 14—16.), hanem csak 1849. január 5-től volt a feldunai hadtest törzslélekése. A szerző itt cáfolja a Magyar életrajzi lexikon azon adatát, hogy Mednyánszky Cézár Mednyánszky László öccse volt. A MÉL adata azonban nem a festő Mednyánszkyra, hanem Haynau első áldozatára, az 1849. június 5-én Pozsonyban kivégzett Mednyánszky László honvédőrnagyra vonatkozik. Mészáros Lázár életrajzából kimaradt az, hogy 1849. július 1-től 29-ig ő a magyar hadsereg fővezére. Ottinger Ferencnél hiányzik 1848. szeptemberi ideiglenes fővezérsége, ill. átállása Jellačić oldalára. Szatmáry-Király Barnabásnál szintén hiányzik az utalás arra, hogy 1849. február elején átállt Windisch-Grätzhez.

A névmutató helyett tárgymutató segíti a kötetben való eligazodást.

F. Kiss Erzsébet monográfiája olyan munka, amely évtizedekig hasznos segítője lesz a korszak minden egyes kutatójának. A politika-, a had- és az intézménytörténet egyetlen kutatója sem mellőzheti ezentúl ezt a kötetet, ha 1848—1849 jobb megismerésére törekszik.

Hermann Róbert

SZABÓ LÁSZLÓ

PIAVE 1918

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 239 o.)

Hetven esztendővel a történelem után is aktuálisnak kell tartanunk annak az esemény-sorozatnak a felidézését, amelyet a szerző így jellemez: „kései riport egy tömeggyilkosságról”, mivel „az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege a győzelem minden reménye nélkül indította meg a hadműveleteket” és „a tábornoki kar sem hitt a győzelemben”. Nemesak ez a mű, a levéltári forrásokra és a résztvevők beszámolóira építő, ezeket szembesítő hadtörténelmi elemzés érkezett későn. Elkészt a múról szóló ismertetés is. Szabó László, a szerző, immár egy éve halott. A mondanivaló rövid bemutatása mellett így ez a kis írás egyúttal emlékezés és tisztelgés a körünkből korán végleg eltávozott, ám műveiben tovább élő tudós előtt, miként könyvét ő maga is emlékezésnek és tisztelgésnek szánta „azok előtt, akik szenvedtek vagy meghaltak egy gyilkos, embertelen és igazságtalan háború áldozataiként”.

A bevezető fejezetben Szabó László nagyívű áttekintésben a gazdasági-társadalmi helyzet tükrében színes képet ad a háború negyedik évében érvényesülő kül- és belpolitikai tenden-

ciákról. Különös hangsúllyal ábrázolja azokat a folyamatokat, amelyek I. Károly osztrák császárt (IV. Károly néven magyar királyt) arra ösztönözték, hogy meghozza a szövetséges II. Vilmos német császár által szorgalmazott döntést, vagyis legalább a délnyugati hadszíntérre vonatkozóan újabb támadó hadművelet tervét dolgoztassa ki, ha már nem vállalkozik a nyugati arcvonalon tervezett, döntőnek tekintett német támadás előkészítéséhez való csatlakozásra.

Ezt követően az olvasó eleven képet nyerhet az olasz hadsereg ellen tervezett hadművelet helyszínéről, a Stílszi hágótól az Adriai tengerig húzódó osztrák—olasz határvidék áttörhetetlen terepszakaszai közül kiválasztott Pieve-könyök vidékéről. Ismerteti a szerző ezután a legfelsőbb hadvezetésben az e terepszakaszon végrehajtandó hadművelettel kapcsolatos, egymásnak ellentmondó előzetes nézeteket, majd a végül elrendelt intézkedéseket. Elemzése alapján eljut a megrázó végkövetkeztetéshez: „A vezetés tudta, hogy ez a hadművelet nem lehet sikeres. Semmit sem oldott